BESA PERSPECTIVES
THE BEGIN-SADAT CENTER FOR STRATEGIC STUDIES

ארדואן המרוויח הגדול

מאת האלוף (מיל') יעקב עמידרור

מבט מבס"א מס' 350, 29 ביולי 2016

תקציר: המצב החדש בטורקיה מחייב זהירות. אסור שישראל תיתפס כמי שלוקחת צד בריב הפנימי העמוק בטורקיה. על ישראל להשלים את התהליך לשיפור היחסים עם טורקיה, ולראות כיצד ניתן לקדמם בהמשך הדרך. צריך לעשות זאת תוך בחינה מתמדת של הצעדים הננקטים, מאחר שמדובר במנהיג טורקי שהופך פחות דמוקרטי ופחות מקובל בעולם.

עד לפני שבוע נדמה היה כי על אף התפרקותן וקריסתן של מדינות במזרח התיכון נותרו בו כמה עוגנים של יציבות, כגון מדינת ישראל ואמירויות המפרץ. בדרך כלל היו מי שהוסיפו גם את טורקיה לרשימה זאת. גם אם היו הסתייגויות מיד הברזל והשינויים שהנהיג ארדואן בדרכו לשלטון יחיד, כבר לא הייתה ציפייה לניסיון הפיכה צבאית נוסף. ההערכה הרווחת הייתה שהניתוח לעיקורו של הצבא כגורם פוליטי, שאמון על שמירת אופייה החילוני והמערבי של טורקיה, הצליח הצלחה מלאה, והצבא כבר אינו חלק מהנוף הפוליטי של טורקיה.

זאת כנראה הבין גם גנרל א'סיסי כשהוביל את הפיכת הנגד במצרים, אל מול שלטון האחים המוסלמים שתפיסת ארדואן כתפיסתם. הוא למד מגורלו של הצבא הטורקי, כי מי שממתין זמן ארוך כדי להשתחרר ממנהיג אסלאמי שפועל נגד הצבא, יאחר את המועד. למנהיג אסלאמי יש לגיטימציה שקשה להתמודד אתה מלכתחילה, וודאי לאחר שהוא מרכז בידו כוח גדול ופועל בלגיטימציה של הכוחות הצבאיים.

הסתבר שביחס לטורקיה הייתה זאת טעות בהערכה, בצבא הטורקי היו עדיין מי שלא התייאשו, אלא שהם היו חלשים מידי, הרמטכ"ל ורוב ראשי הצבא לא הצטרפו אליהם, והם לא העריכו את מעמדו של הנשיא ארדואן בקרב העם הטורקי - ולכן נכשלו מהר וטוטאלית. במקרים מעין אלה צצות השאלות הטריוויאליות: כיצד הופתעו כול אותם מומחים? איך להסביר את כישלון המודיעין הטורקי? והיכן רגישותו של ארדואן כמנהיג? הרי הוא ידע טוב מאחרים שרבים אינם מרוצים מהשינויים שהוא מכניס לפוליטיקה ולחברה בטורקיה, בעיקר בצבא.

השאלות הללו תשארנה כנראה ללא מענה. לכן עולה תאוריית הקונספירציה, לפיה ארדואן ארגן את המרד על מנת לחסלו. גיליתי בימי חלדי שאם צריך לבחור כהסבר לתופעה בין קונספירציה לבין טיפשות או חוסר יכולת, יש להעדיף את הטיפשות וחוסר היכולת, הן פשוט יותר נפוצות. גם במקרה זה לא נראה לי שקונספירציה היא ההסבר לאירוע.

כך או כך ברור שמשהסתיימה המהפכה בת כמה השעות, ארדואן אוחז במוסרות השלטון חזק יותר מאשר קודם להפיכה. וזה מה שחשוב לעתיד. בראייה היסטורית ניתן לומר שאחרי פחות ממאה שנה מסתבר שהיה בכוח האסלאם לטלטל את המהפכה החילונית בטורקיה טלטול עז, ואולי אף לעוקרה מן השורש. נראה שבניגוד לתחושתם של רבים שורשיה של החילוניות המודרנית, שהנהיג אתא תורכ במה שנותר מהאימפריה העות'מאנית לא היו עמוקים דיים. התמונה שבה מכים אזרחים ברחובות איסטנבול חיילים חפויי ראש ומפוחדים מסמלת באופן מדויק את השינוי שעברה ועוברת טורקיה.

באמצע המאה הקודמת נשאל ראש ממשלת סין, צ'ו אין לאי, מה דעתו על המהפכה הצרפתית, שהתרחשה כמאה וחמישים שנים קודם לכן. תשובתו הפכה לקלסיקה של הערכה זהירה בהשיבו: "מוקדם מכדי לדעת". זה וודאי נכון באשר לשאלה דומה על המהפכה שנכשלה רק השבוע. ובכול זאת, ועל אף הצניעות המתחייבת, נכון לשאול מה תהיה השפעת המהפכה הכושלת על העתיד.

ויש בכול זאת כמה דברים שאפשר לומר: ניסיון המהפכה החמושה היה כנראה עווית הסיום של טורקיה של אתא תורכ. היו חלקים בצבא (כאמור, לא כולו) שלא היו מוכנים להשלים עם דרכה החדשה של טורקיה - וזאת הייתה ככול הנראה ההזדמנות האחרונה שלהם. האירוע ינוצל על-ידי הנשיא, שהלגיטימציה שלו התחזקה, כדי לחסל את שרידי האופוזיציה (משתי תנועות שונות, עם תפיסות עולם אחרות) ששרדו את מסעות הטיהור הקודמים. אפשר לראות שהוא כבר עושה זאת במשרדי הממשלה השונים, במערכת המשפט - שלא תמיד אפשרה לו לפעול כרצונו, ובצבא - הגוף האחרון שהיה לו פוטנציאל לאיים על ארדואן.

יש לזכור כי בבחירות האחרונות לא זכה ארדואן לרוב המוחלט לו היה זקוק כדי לשנות את החוקה הטורקית. מחצית מהעם הטורקי אינה מקבלת את השינויים שארדואן מביא בכנפיו. מהתגובה הציבורית נראה שגם אלה שאינם מסכימים עם דרכו של ארדואן התנגדו לניסיון המהפכה, אולי כי לדעתם דיקטטורה צבאית חמורה מדרכו של ארדואן. האם ארדואן יתעלם ממחצית האזרחים המתנגדים לדרכו? או שהניסיון המהפכה יביא אותו למחשבה שנייה ואולי הוא יאט את דרכו בשל כך?

נדמה שעל סמך ניסיון העבר ניתן להעריך שדווקא עתה ארדואן יקדם ביתר שאת "דיקטטורה נבחרת" עם גוון אסלאמי חריף ביותר, וטורקיה תהיה דמוקרטית וסובלנית פחות לדעות אחרות. לתוצאה זאת יש משמעות אזורית. טורקיה היא מדינה גדולה וחשובה בעולם הסוני, השינוי בה ובעיקר קידום ומימוש חלומות עות'מניים ודיקטטורה דתית ישפיעו על אווירת המזרח התיכון בכיוון של הקצנה נוספת בעולם מפולג ומתלבט על דרכו.

טורקיה היא הוכחה נוספת לכך שבחירות כשלעצמן אינן מבטיחות דמוקרטיה, וודאי לא את קיומה של חברה פתוחה ועיתונות חופשית להביע דעה. השאלה עד כמה טורקיה היא באמת דמוקרטיה, תלווה את מקבלי ההחלטות השונים במערב. ההכרה בכך שטורקיה אינה דמוקרטית תהיה קשה ועצובה למדינות רבות שראו במפלגתו של ארדואן מעין אלטרנטיבה דמוקרטית לאסלאם הפוליטי הרדיקאלי. הבית הלבן "שידר" זאת בזמנו לכול העולם האסלאמי, ועתה יאלץ להעריך את המצב מחדש.

יש סיכוי גבוה שכתוצאה מהאמצעים שנוקט ארדואן בעקבות ניסיון המהפכה הכושל, כולל מעצר אלפי אנשים, וודאי אם יחודש עונש המוות, יתעכב ואולי יימוג למשך זמן ארוך מאמץ השילוב של טורקיה באירופה. סיכויים גדולים לכך לא היו גם לפני האירועים האחרונים, אך השהיית האופציה באופן מעשי ואולי אף פורמלי תביא לכך שבעיות ישנות וחדשות תעלינה על פני השטח ביתר עוצמה.

כך למשל, תישאלנה בין השאר השאלות הבאות: האם ימשיך ארדואן לסייע לאירופה להאט את קצב הגעת הפליטים לתחומה, או שעתה נראה גל פליטים חדש וגדול יותר? האם הצבא הטורקי, הצבא הגדול בנאט"ו מלבד צבא ארצות הברית, ימשיך להיות חלק חשוב ושותף פעיל בברית המערבית? או שנראה האטה והחלשה של מערכת היחסים הזו, החיונית לנאט"ו ולצבא טורקיה גם יחד? ועד כמה רחוק הוא ייקח את הסכסוך עם ארצות הברית בגלל חוסר נכונותה להסגיר לטורקיה את מתנגדו העיקרי של ארדואן מהצד הדתי המתגורר בארצות הברית שנים רבות. (כנראה שרוב המורדים אינם מאנשיו, מאחר שמסורתית אחיזתו בצבא אינה חזקה).

מבחינה זו ההשלמה של ארדואן עם פוטין הגיעה בזמן. ארדואן אולי ישאל עצמו עד כמה הוא רוצה להיות תלוי בארצות הברית כספקית הנשק העיקרית שלו. בה במידה, האדמיניסטרציה החדשה בוושינגטון תשאל וודאי האם טורקיה "החדשה" היא שותפה טבעית כפי שהייתה בעבר והאם רצוי למשל שהיא תקבל את מטוסי ה-F35 - המטוס המשוכלל ביותר שארצות הברית מייצרת? קרי, האם מבחינת ארצות הברית יהיה מחיר לתהליך של הפיכת טורקיה למעין דיקטטורה אסלאמית?

רוסיה חשובה לטורקיה, מעבר לנושאים הכלכליים, התיירות והמסחר בגז, משום שתמיכתה בכורדים בסוריה יכולה לגרום לטורקיה בעיה גדולה ביותר. התקררות היחסים עם ארצות הברית יכולה להקל על הטורקים לשכנע את פוטין שלא להיכנס למחויבות רצינית כלפי הכורדים, ובכך להקל את הלחץ מכיוון זה. הרוסים ינסו לקבל בתמורה תמיכה טורקית לפתרון נוח לרוסיה בסוריה, בהנחה שארדואן, בגין רצונו לשיפור את היחסים עם רוסיה, יהיה גמיש יותר בתחום זה. התוצאה תהיה פחות סיוע טורקי למורדים בסוריה וסיכויים טובים יותר להישארות אסד בשלטון.

השאלה הגדולה היא עד כמה תהיה טורקיה מוכנה לתרום ברצינות ללחימה בדאע"ש. השאלה מתעצמת נוכח העובדה שארצות הברית פעלה נגד דאע"ש באינטנסיביות משדה תעופה בטורקיה, אשר נסגר בהוראת ארדואן. סגירתו לתקופה ארוכה תיפגע משמעותית באפקטיביות של הפעולה האווירית נגד דאע"ש.

השלטון בטורקיה מתמודד בימים אלה לא רק עם תוצאות המרד הכושל, אלא גם עם גלי טרור שמקורם בהידרדרות היחסים מול דאע"ש מצד אחד ומול הכורדים, שרובם ככולם אזרחי טורקיה, מצד שני. האם המרד ישפיע על יכולתו של הצבא להתמודד עם שני איומים אלה, ההולכים ומתחזקים? קשה לדעת, אבל ברור שאירוע כזה משאיר את רישומו הקשה על הצבא ולא לטובה.

המצב החדש מחייב זהירות. אסור שישראל תיתפס כמי שלוקחת צד בריב הפנימי העמוק בטורקיה. על ישראל להשלים את התהליך לשיפור היחסים עם טורקיה, ולראות כיצד ניתן לקדמם בהמשך הדרך. צריך לעשות זאת תוך בחינה מתמדת של הצעדים הננקטים, מאחר שמדובר במנהיג טורקי שהופך פחות דמוקרטי ופחות מקובל בעולם. ברוב הנושאים העומדים בין ישראל לבין טורקיה זה לא צריך להפריע. אבל אסור שיתקבל בעולם הרושם שישראל מוכנה לוותר על כול עקרונותיה במערכת היחסים עם העולם החופשי, אליו אנו שייכים.

האלוף (מיל') יעקב עמידרור הוא עמית בכיר ע"ש רוסהנדלר במרכז בגין-סאדאת למחקרים אסטרטגיים. משמש גם כעמית בכיר במרכז ג'מנדר של ג'ינסה. היה היועץ לביטחון לאומי של רה"מ וראש המטה לביטחון לאומי. שירת כמפקד המכללות הצבאיות וראש חטיבת המחקר באמ"ן.

מסמך זה הוא גרסה ערוכה של טור שהתפרסם ב"ישראל היום" ב-22 ביולי 2016.

סדרת הפרסומים מבט מבס"א מתפרסמת הודות לנדיבותה של משפחת גרג רוסהנדלר